

MAK (1932-2019)

Luk a lelken

VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS

ELHUNYT A JUGOSzlÁV „FEKETEHLÁM” LEGNAGYOBBJA, A BREZSNYEV ÉS TITO PAS-DE-DEUX-JÉNEK EREDMÉNYEKÉPPEN KÉNYSZER-NEMZETKÖZISÉGRE ÍTÉLT SZUBVERZÍV FILMRENDEZŐ, DUŠAN MAKAVEJEV.

1994 szeptemberében a Harvard *shopping week*-jére többször is át-néztem az aktuális kurzusleírásokat, tanakodtam, mi legyen az *as-for-credit* kurzus, amit az amerikai és külföldi „karrierközepi” újságíróknak szóló Lucius W. Nieman Fellowship elnyerőinek, ilyen voltam én is, mindkét félévben látogatniuk kell, amellett, hogy bármire be lehet járni a Harvardon és az MIT-n (Massachusetts Institute of Technology). Kacérkodtam többféle iránnyal, de mikor megláttam, hogy a filmes mestersz-tályt Dušan Makavejev vezeti, nem volt több kérdés. Tudtam, vezette már ezt az osztályt korábban Bertolucci és Jancsó, filmes érdeklődésem csúcsrajárt, addig doksikot csináltam a világ távoli pontjain, beleszagoltam a *Sátántangó* világába, persze hogy érdekelt. Akkoriban sokat jártam különböző délszláv frontokon, Amerika vegyült a Balkánnal bennem, ráadásul ismertem is a szerzőt, belgrádi háborúellenes értelmiségi konferencián mutatkoztunk be, később Pesten a Kispipában vacsoráztunk hármásban Makai Józseffel, a *Magyar Narancs* által foglalkoztatott számos vajdasági *draft-dodger* (katonai szolgálatmegtagadó) egyikével. A Makavejev-osztály tökéletes választásnak tűnt. Az is volt.

Makavejev? Nem rendes szerb név az, mondta a felmosórongyarcú szerb aszszony a detroiti Szerb-Amerikai Em-lékcsarnokban karajklopfolás és egy rendőrbál más előkészületei közben, ahol épp a féléves tézisfilm forgatásában jártam. Albán, vagy macedón, nem igazi szerb. Ekkortájt már az élesebb fülhallásúak számára egyértelmű volt a nekünk Horthy-kori, két világháború közötti rasszközpontú, törzsi gondolko-

dás visszatérte és nem csak Magyarban. Mak – ezen a beceneven hívta őt Jugoszlávia és a fél világ – ideális célszemély volt erre. Tudott mindent, ismert mindent, világfiként úgy volt az utolsó „jugoszláv filmrendező”, ahogy Danilo Kiš az utolsó jugoszláv író. Mely soknemzetiségű ország sok szempontból K.u.K-reminiscencia volt; olyan sokféleségből kreált autochton kultúrával, mely az előkép-Monarchiában az osztrák téréfél sajátja volt inkább. 68-as volt, baloldali antikommunista, szexuálforradalmár, anarchista lázadó, szenvedélyes igazságkereső, óavangárdista kollázsok, az egymás mellé illesztés által teremtett feszültség montázsgyakorlatának magasművésze, pszichológus és politikai provokátor.

A *Sweet Movie*-t láttam tőle először, Párizsban, húszévesen, kis, utánjátszó artmoziban a Latin negyedben, a *Montenegrót* két évvel később ugyanitt, a *WR*-t talán az esztétika tanszék szamizdatfilm vetítéseinek egyikén, a Budakeszi úton, ahol a *Dr. Strangelove*-ot és Losey Trockij-filmjét is. Mak balos antikommunizmusából kitűnt, hogy a kommunista forradalom a szexuálforradalom tagadásával bukkant meg. Persze a történelem, és jelenidejű formája, a politika is nagyon érdekelte. Örült, hogy lett egy ká-európai tanítványa, aki tudja a különbséget Szlavónia és Szlovénia közt. Az én időmben igazán jeles amerikai növendék nem volt, egy évvel később Joshua Oppenheimer az *Act of Killing* és a *Look of Silence* rendezője lett befutott tanítványa, mint Jancsónak Darren Aronofsky ugyaninnen korábban. Milyen mester volt Mak? Vad. Kiosztotta feladatnak, vegyünk másfél kiló nyers disznómáját és azzal csináljunk há-

romrészes fotósorozatot polaroiddal. Oktatási asszisztense, Nina Davenport (a *Hello Photo* rendezője, operatőre) a gondolattól kishíján elhányta magát. (Mi a magas afroamerikai tankörtársnővel Gilbert&George modorában élő szobrot alkottunk a Moszfilm stúdió Vera Muhina által szobrott proletárpárja modorában. Szerette.) Jóval később, egy olaszországi fesztiválon találkoztam az olasz-ausztrál Greta Scacchival, a *Coca-Cola Kid* női főszereplőjével, aki inkább Sir John Gielgudról mesélt, reggelije előtt évtizedeken át gimnasztikaként megtanult 14 Shakespeare-szonett soráról, mint Makról, mikor kérdeztem, milyen volt dolgozni vele: „barbár a kertben”, csengett össze a *teaching assistant*tal és a diákság jó részével. Mak tanárként eleinte türelmes volt, később voltak fulmináns pillanatai, mikor nem bírta tovább a bárgyúságot. Kritikát akart, az amerikai hipokritizmus és középosztályi filiszterség bírálata, humort, szarkazmust, ironiát; képit, ha lehet. Mikor saját dolgozatai közül a *Montenegrót* vetítette, egyik jelenetéről, mely feligazítás a stockholmi reptéren Bora Todorović hegyesorrú cipőjétől a fogpiszkálót rágó, klasszik háromszögfejű fizimiskáig gyűrűs kezében *ghettoblaster*, belőle igazi YU turbó-folk, megjegyeztem, hogy e képsoron alapszik Emir Kusturica egész szerencsétlen és áruló későbbi művészete. Elégedetten nyugtázta. Ám az amerikai hallgatóknak ez nem mondott sokat, ahogy a „Lili Marlen” dallama összemontírozva Csiaureli filmjéből a Sztálint játszó Mihail Gelovanival, Csou En-laj (volt kínai külügyminiszter) milliós tömeg előtt a Tienanmen téren Mao vörös könyvecskéjével, régi diliházak tortúrái, az amerikai földharc doktor Reich nyomában, vagy ahogy a hippit Tuli Kupferberg nancsegyenruhában, vödörnyi rohamissakkal és M16-ossal járőrözik New York utcáin sem volt feltétlenül kristályos az amerikai filmdiákoknak.

Fellowként a Harvardon lehetőség volt használni a lakóhelyi Ház (Dunster House-os voltam) *senior common room*-ját, vörösfalú, XVIII. századi olajportrékkal ékített vacsora-appartementjét, ha illusztris vendéget óhajtott fogadni az ember. Jött ilyen, Chicago érintésével Pestről (Haraszi Miklós), volt akkor az egyetemen egy korábban Magyarországon szolgálatot teljesítő brit diplomata, és a Makavejev házaspár, a remek Bojana és Dušan.

Lehetett volna szakácsot is rendelni, nem rendeltem, főztem, emlék szerint finomat. Mak elsőprő volt, senki sem

tudott megszólalni mellette, ami nagy szó volt ebben a társaságban, hömpölygött, egy belgrádi BITEF-től, ahol Shuji Terayama lett a japán barátja, a Tenjő Sajiki (Kakasülő) színház vezetője, ismert extrémavantgárdista; hogy Titoszlávia milyen volt?, superkádárizmus mentorhatalom és külpol korlát nélkül, de ez sem akadályozta Brezsnyevet megkérni Joszip Brozt, tessékelné ki őt onnan és persze, hogy Trieszt volt az első állomás Párizs felé. „Woody Allen? He's like a boaring brother”. És ezt nem csak asztalnál, a filmjeiben is. Radikális és befolyásos. Felforgató humor, a szovjet, jugoszláv, amerikai álom egyidejű kritikája, Vlagyimir Iljics jégtánca és továbbkettyegő partizánromantika, forradalmi promiskuitás szembeállítva a kispolgárisággal, az amerikai filiszterség agyhalált eredményező beilleszkedésvágyával. Milena Dravić harcos pozícióban az oszt-rák-amerikai Amos Vogel híres könyve, a *Film, mint felforgató művészet* címlapján. Radikális montázsgyakorlat. Szemtelen pimaszság, társadalomformáló művészeteszmény, *dildo*-készítés és Sztálin, a gépfegyvercső erotikája, guzlicahangú Balkán és az amerikai fogyasztás misztikus kultúrája, az *Akácus út* magyarosch

„Barbár a kertben” (Dušan Makavejev: Sweet Movie)

giccse az újvidéki híd alatt, a jugó forradalmár és a szovjet jégtáncos téli románcában, de a gyümölcsök mérgezetek

voltak. Susan Anspach mosolyog, Sztálin övön-gondterhelten néz a Vörös téren az idős muzsiknő cetlijére, a partizánlány megveri a jégtáncost: hová lett a forradalom? Korcsolyával lefejeztetni, de a patológus tepsijében tovább ágálni. Az igazi „szovjet ember”, a jégtáncos *pravi crveni fašist*, valódi vörös-fasiszta. A matrózt, nevezzük Vakulincsnak, mint eredetijét a *Bronyenoszecz Patyomkin*ban (szerepében: Antonov), matrózsapkája alatt egér, amszterdami csatorna-kalózhajón szerelme, csizmás muzsiknő, aki ókommunista és hippie és kommunája a bécsi akcionizmus. Hajója holland *grachton* hajó, édes mozi. Vakulincsnak, a szexuálforradalom Jean-Paul Marat-ja egy rakomány kristálycukorban fekszik, ez a fürdőkádja; Charlotte Corday-Anna Planeta, a lengyel nő (szerepében: Anna Prucnal) ebben a tonnányi kristálycukorban kasztrálja Vakulincsnakot, ki aztán csendben és boldogan elvérzik. Vakulincsnak arcán végig vigyor, a vér lassan terjed a cukorban, vonásain viharfellegként suhan át a kimúlás eksztázisa. *Mono no aware*. (Elmulás általi szépség, ahogy Terayamától tanulhatta.)

Utolsó filmjét is megmutatta órán: a skót BBC kérésére készült *Hole in the*

Soul (Luk a lelken) önéletrajzi dolgozat, a belgrádi szülői ház tetején egy látványra csehyszlovák komédiás mondja angolul: „Makavejev learning tricks / in the job of making flics”; a *Védetlen ártatlanság* erőembere (Dragoljub Aleksic) is előkerül, a negyvenes évekbeli első szerb hangosfilmből, amit a kultúrhatóságok támadtak, hiszen a partizánromantikával szemben a megszálló német hatóságokkal való együttműködés is benne van. Fájdalmas ez az egyórás tévéfilm, második bűcsű az országtól, amit sajátjának érzett, melyből egy csonka nackós roncs maradt. Nála laktam Belgrádban 2000-ben a Chaplin utcában (ulica Čarlija Čeplina), mikor Milošević a választáson megbukott, az újságíróklubban whiskyvel koccintottunk Koštunica győzelmére. Makavejev ebben a majdnem utolsó filmében – az *Anne and Kristine* című, többek között Mika Kaurismäki által 1996-ban produkált sorozatban a *Danske piger viser alt (A dán csajok mindent megmutatnak)* epizódot még ő rendezte – kijelentkezett a filmvilágból, néha ugyan belelekesedett az elmúlt 20 évben, mert a film mániákus-depressziós tevékenység. Ügynökhöz megy Kaliforniában, púderozott, kifestett körmű házikedvencsértéssel találkozik egy moziban, értesül, hogy ő már nem olyan *hot*; vajon a saját álmát álmodja, vagy másét. „Hová valósi? *Jugoszlavija*. Olyan még létezik?” – kérdi a tibeti buddhista guru a San Franciscó-i öböl egy panoramikus pontján. A korabeli alter-rockert Rambo Amadeus Mak sértettségét visszhangozza, háromujjas szerb villázással követel egy Duna-híd alatt hajón 3 millió dollárt Maknak filmre, a távolból balkáni rezesbanda fűj. Makavejev szerény, 1,8 is elég lenne. Archiv S8-as képen a mostari régi török híd, amiről úgy ug-rálnak a Neretvába, ahogy az acapulcói La Quebrada szikláról vagy 30-40 métert az óceánba, az ország úgy múlt el, ahogy az új partikularitás katolikus horvátjai és/vagy muzulmán bosnyákjai szétlőtték e szimbolikus hidat.

A Rue de Seine-ben lakott Párizsban, a Deux Magots kávéházban találkoztunk 2006-ban utoljára, gerincbántalmi miatt úgy járt, mint egy derékszög-vonalzó. Szerbiai barátok mindig elmondták, viszszavonult, nem találkozik senkivel, 2019 január 25-én meghalt. Maradtak a filmjei. Meg a luk a lelken. •